

EL MƏRASİMLƏRİ, ADƏT-ƏNƏNƏLƏRİ VƏ MƏTBƏX İNCİLƏRİ – AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYYƏTİNİN TƏRKİB HİSSƏSİDİR

Leyla Zeynalova

Azərbaycan Milli Konservatoriyası nəzdində Musiqi Kolleci, Bakı, Azərbaycan

e-mail: leylamaharramovant@mail.ru

DOI: 10.30546/.2960-1967.2023.2.59

“Azərbaycan mətbəxi Azərbaycan xalqının tarixi milli irsidir. Onu qorumaq hər birimizin borcudur”.

Heydər Əliyev

Xülasə. Mərasimlər mədəniyyətin ən qədim və daim təkrarlanan elementi kimi həmişə birliyin, həmrəyliyin formalaşması və təsdiqinin ən mühüm vasitəsi olmuş, insanın sosiallaşmasına təkan vermişdir. Azərbaycan xalqının da ictimai həyatında əhəmiyyətli rol oynayan zəngin mərasim ənənəsi qədim tarixə malikdir. Bu ənənə əsasında insanların hələ qədim zamanlardan həyata, təbiətə, ətraf mühitə olan münasibətindən bütöv bir xalqın xarakteri, psixologiyası, həyat tərzini formalaşmışdır. Tədqiqatlar göstərir ki, qədim mərasimlərdə xalqımızın ictimai-siyasi baxışları, bədii-emosional hiss və duyğuları cəmləşmişdir. Həmin mərasimlərdə müxtəlif fikirləri ifadə edən bədii xalq oyunları, rəqslərimiz, nəğmələrimiz poetik yadigarlarımız qorunub saxlanılmışdır. Bu mədəni nümunələr indi də mənəvi həyatımızı zənginləşdirir, milli ruhumuzu, məniyyətimizi tərənnüm edir. Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan ərazisinin əlverişli coğrafi mövqeyi tarixən müxtəlif mənşəli xalqların qovuşması üçün uğurlu şərait yaratmışdır. Xalq bayramları hamısı təbiətlə, ilin, günün saatlarıyla bağlı olmuşdur. İnsanların təbiətin hansı çağının intizarında olduqları elə süfrəyə düzülmiş nemətlərdən də bəlli olardı. Toy və yas mərasimlərinin təhlili göstərir ki, bu adət və ənənələr ta qədimdən bu günədək təkmilləşmiş, cilalanmış və müasir dövrdəki vəziyyətə gəlmişdir ki, bütün bunlar da mətbəx mədəniyyəti ilə sıx bağlıdır.

Açar sözlər: adət, ənənə, mərasim, mədəniyyət, mətbəx, bayram, həyat tərzini

Giriş

Xalqların dünyagörüşünü, tarixə baxışını, etnik-psixoloji mühitini, istək və arzularını, bir sözlə, mənəvi aləmini özündə əks etdirən bayram və mərasimlər bütövlükdə onu yaradan etnosun milli sərvəti, mənəvi xəzinəsidir. “Hər bir xalqın tarixində onun milli-mənəvi dəyərlərini əks etdirən mühüm mərasim ənənələri vardır” [13, s.16]. İctimai-sosial mövcudluğun zəruri şərti və yalnız insanlığın spesifik ifadəsi olan bu mərasimlər lap qədim dövrlərdən başlayaraq bütün cəmiyyətlərdə və mədəniyyətlərdə mövcud olmuşdur. Mərasimlər xalqın tarixini, onun sosial-iqtisadi və mənəvi təkamülünü, təbiətə və cəmiyyətə münasibətini, dünyagörüşü və ictimai şüurunun yetkinlik səviyyəsini göstərən sosial-bədii hadisə, sosial-mənəvi fenomendir. Mərasimlər mədəniyyətin ən qədim və daim təkrarlanan elementi kimi həmişə birliyin, həmrəyliyin formalaşması və təsdiqinin ən mühüm vasitəsi olmuş, insanın sosiallaşmasına təkan vermişdir. Bədii-estetik mahiyyət kəsb edən bu fenomen bəşəriyyətin ibtidai dövrlərindən etibarən insanların heyvanlardan fərqli olaraq unikal şənlənmək qabiliyyətinə sahib olduğunu təsdiqləyir [4, s.11]. Bu zaman insanlar özlərindən

əvvəlki nəsillərin mədəni təcrübəsini mənimsəmək imkanı əldə edir və digər insanların sevincini öz həyatlarına daxil etmək vərdislərinə yiyələnirlər.

Tədqiqat obyektı və predmeti

Tədqiqatın obyektı Azərbaycan el mərasimləridir. Azərbaycan milli-kulturoloji dəyərlər sistemində el mərasimlərinin yerinin müəyyənləşdirilməsi, mərasim anlayışının etimoloji və terminoloji baxımdan təhlili, həmçinin, el mərasimlərinin təşkili və keçirilməsi, Azərbaycanın etnoqrafik mənzərəsi fonunda türk etnosunun və tarixən bu coğrafiyada məskunlaşmış etnik qruplar və milli azlıqların mərasim ənənəsindəki ortaq və fərqli cəhətlər isə tədqiqatın predmetini təşkil edir. Bu məqsədlə mövzuya dair etnoqrafik əsərlər, elmi nəşrlər və dövrü mətbuat araşdırılmış, arxiv və kitabxanalardakı mənbələr nəzərdən keçirilmiş, xüsusilə Azərbaycan, Türkiyə və Rusiya tədqiqatçılarının araşdırmalarına istinad edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası

Tədqiqat işinin nəzəri və metodoloji əsasını tarixilik, varislik, məntiqilik, sistemlilik və müqayisəli təhlil prinsipləri təşkil edir. Tədqiqat işində nəzərdən keçirilən problemlərlə bağlı kulturoloji, tarixi, etnoqrafik və filoloji fikrin nəzəri qənaətlərindən, eləcə də folklorşünaslıq və sənətsünaslığın elmi-nəzəri təcrübəsindən faydalanılmışdır.

İşin müzakirəsi

Azərbaycan xalqının da ictimai həyatında əhəmiyyətli rol oynayan zəngin mərasim ənənəsi qədim tarixə malikdir. Bu ənənə əsasında insanların hələ qədim zamanlardan həyata, təbiətə, ətraf mühitə olan münasibətindən bütöv bir xalqın xarakteri, psixologiyası, həyat tərzi formalaşmışdır [6, s.11-12]. Minilliklər ərzində xalqımız özünəməxsus cəhətləri ilə seçilən zəngin mənəvi mədəniyyət yaratmış, onu təkmilləşdirmiş, ənənələr, vərdislər hesabına nəsillərdən-nəsillərə ötürərək bu günümüzə qədər yaşatmışdır. Mənəvi mədəniyyət xalqın dünyabaxışını, etnik psixologiyasını, etik və estetik təxəyyülünü, zehni qabiliyyətini, söz dünyasını əhatə edir [1, s.3].

Digər xalqlar kimi azərbaycanlılar da tarixən yaratdığı mənəvi sərvətləri müasir dövrümüzə qədər qoruyub saxlaya bilmişlər. Tədqiqatlar göstərir ki, qədim mərasimlərdə xalqımızın ictimai-siyasi baxışları, bədii-emosional hiss və duyğuları cəmləşmişdir. Həmin mərasimlərdə müxtəlif fikirləri ifadə edən bədii xalq oyunlarımız, rəqslərimiz, nəğmələrimiz poetik yadigarlarımız qorunub saxlanılmışdır. Bu mədəni nümunələr indi də mənəvi həyatımızı zənginləşdirir, milli ruhumuzu, mənliliyimizi tərənnüm edir [7, s.13]. Bu mərasimlər uzun əsrlər boyu formalaşmış və böyük təkamül yolu keçərək, xalqın təfəkküründə təsdiqini tapmış ənənələr sistemini təmsil edir. Burada hər bir mərasimin özünəməxsusluğunu əmələ gətirən çoxsaylı tərkib hissələri də qeyd olunmalıdır. Mərasimlərdə xalq mədəniyyətinin müxtəlif formaları, növləri, janrları cəmləşmişdir. Bu baxımdan oyun, əyləncə, geyim, ünsiyyət etiketi, qida, mərasim mövzuları və sairənin adını çəkmək kifayət edər. Zaman

daxilində cərəyan edən sənətlərdən – mahnı, rəqs, instrumental yaradıcılıq, teatrallaşdırılmış tamaşa, idman yarışları və sair növləri də göstərmək olar. Mərasimlərdə Azərbaycan xalqının dünyagörüşü ilə bağlı təsəvvürləri – rəmzi atributlar, mərasim modelləri, arxetiplər və s. öz əksini tapmışdır. Ona görə də burada müəyyən ümumi məzmun formalaşır ki, bu da bütün incəsənəti mərasim ətrafında birləşdirir [6, s.10].

Deməli, insanların əmək, birgəyaşayış, ailə-məişət qaydaları qədim dövrlərdən başlayaraq bilavasitə xalq adət və ənənələri, mərasim və ayinləri, əyləncə və oyunları ilə bağlı olmuşdur. Xalqın mərasim ənənəsində ibtidai insanın erkən əmək, məişət həyatından tutmuş onun təbiətə ilkin bədii münasibəti – simvolik, fetişist, magik və totemistik görüşləri, animistik və mifoloji təsəvvürləri əks olunmuşdur. Mərasimlər vasitəsilə xalqın inanları, etiqad və ayinləri bədii həqiqətlərə çevrilib yaşamış və bir çoxu bu günümüzdə qədər gəlib bizə çatmışdır [4, s.18]. Folklorla sıx bağlı olan etnoqrafiyanı bilmədən hər hansı bir xalqın ümumi mədəni səviyyəsini, mənəvi xilqətini müəyyənləşdirmək mümkün deyildir [10, s.37]. Azərbaycan türklərinin uzun əsrlərin keşməkeşlərinə sinə gərəkib özünü bu günə yetirən el mərasimləri respublikamızın müxtəlif bölgələrində özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik bir şəkildə yaşamaqdadır [10, s.59].

Mərasimlər hər millətdə görünən, cəmiyyətin bütün fərdləri tərəfindən qəbul olunan və günümüzdə bütün imkanları ilə xalqın iştirak etdiyi orta adət və ənənələrdəndir. Xalqların qədim adət və ənənələri, bayram və mərasimləri, əyləncə və oyunları onların gündəlik həyatlarına möhkəm daxil olmuş, insanlara yüksək əxlaq aşılaraq, onların bədii zövqünün inkişafına xidmət göstərmişdir [18, s.3-4]. Xalqın tarixi, ictimai-siyasi, bədii-fəlsəfi təfəkkürü, həyatı dərk etməsi ilə bağlı hər bir inam, adət, görüş, söz isə onun soykökünü, dünyaya baxışının sərhədlərini, orijinallığını aydınlaşdırmaq üçün tutarlı, bəlkə də əvəzolunmaz dəlillərdən biridir. Bəzən bir inam, mərasim, əski kütləvi bir oyun, rəqs, hava (melodiya) və onun qalığı, dəyişilmiş, pozulmuş şəkil, söz araşdırıcıya yararlı material verir, bir sıra gərəkli məsələlərin açılmasına xidmət edir. Əski çağlarla, qədim insanın dünyanı dərk etməsi, təfəkkürü ilə səsleşən, yaxud ona da aid olan inanlar, sözlər və s. xalqın tarixən keçdiyi yolu, uğradığı böyük-küçük dəyişiklikləri, onların tarixi-ictimai səbəblərini aydınlaşdırmağa kömək edir [17, s.57].

Bəşər təcrübəsi göstərir ki, hər bir ölkənin sivilizasiya tarixi burada yaşayan xalqların sosial-psixoloji həyat tərzinin formalaşdırılması tarixidir. Qədim mütəfəkkirlər coğrafi məkanı öyrənərkən daha çox xalqların ənənə və davranışına, onlardakı təkrarsız fərqlərə diqqət yetirmişlər. Mənbələrdə qeyd edilir ki, xalqların, tayfaların xarakterini, psixologiyasını, adət-ənənələrini öyrənmək təcrübəsi “antik dövrün mütəfəkkiri Feofrastdan başlayır. Roma imperiyasında dövlət sferasında çalışan alimlər xalqlar və tayfalar barədə etnoqrafik, empirik bilikləri toplayıb sistemləşdirməyi dövlət əhəmiyyətli fəaliyyət saymış, “xalqları idarə etmək” sənətinin mühüm hissəsi hesab etmişlər” [20, s.98]. Belə bir təcrübədən müsəlman Şərqiyyənin siyasətçiləri və filosofları da istifadə etmişlər. Bu mənada “xalqların ənənəsini, etnik şüurunu

və həyat tərzini daha dərindən və daha aktual çalarlarla öyrənməyə stimül yaradan mühüm obyektiv meyarlardan biri məhz mentalitetdir” [5, s.17]. Milli mədəniyyətin və milli mənlik şüurunun mental xüsusiyyətlərinin inkişaf qanunauyğunluqlarından digəri isə mənəvi irsin varisliyidir. Ən ümumi mənada varislik inkişaf prosesində yeni ilə köhnə arasında obyektiv əlaqədir. Varislik proseslərinin düzgün başa düşülməsi onun elmi metodologiya baxımından təhlilini zərurətə çevirir [5, s.21].

Bayram və mərasimlərin sosial mahiyyətinə nüfuz etmək, onu bütün yönləri ilə tədqiq etmək üçün həyatın bütün sahələrini diqqətə almaq lazım gəlir. “Azərbaycan kultür gələnləri” əsərində M.Ə.Rəsulzadə yazırdı ki, bu mövzu özündə çox geniş sahələri ehtiva edir. “Buraya, sözün həqiqi mənası ilə sadə mənəviyyat deyil, iqtisadiyyat, ictimaiyyat və siyasət kimi maddiyyat da girir. İstənilən nəticəyə tam vara bilmək üçün bütün bu sahələrə təmas etmək əlbəttə lazımdır”[15, s.94]. Lakin bunun ağır, zəhmətli və məsuliyyətli bir iş olduğunu, bir araşdırma daxilində bütün sahələrə təmas etməyin çətinliyini etiraf edən mütəfəkkir həmin əsərində mədəniyyətin sadə, dini, fikri, hissi, ədəbi və bədii səhifələrini qeyd etməklə kifayətlənmiş, onu da təbii olaraq ümumi xətlərlə və müəyyən bir dövrə qədər xülasə etməyə çalışmışdır. Müəllif bu əsərdə mədəniyyətin birbaşa bayramlara da şamil edilə bilən prinsipial məsələlərinə toxunaraq yazır ki, “Bütün kultürlər üç böyük amilin qarşılıqlı təsirlərindən doğarlar. Coğrafi amil-vətən, etnoqrafi amil-millət və mənəvi amil-mədəniyyət!” [14, s.9]. Burada müəllif mədəniyyəti dar anlamda işlətməmiş, mənəvi sahələrlə məhdudlaşdırmış, kultürü isə ən geniş çərçivələrdə təqdim etmişdir. Həqiqətən də ənənə yalnız bu üç amilin qarşılıqlı təsirləri fonunda obyektiv araşdırıla bilər. Xalq yazıçısı Mirzə İbrahimov da məhz bu xüsusiyyətləri nəzərdə tutaraq yuxarıdakı fikri təsdiqləyir ki, mərasim və ya bayram təbii olaraq, hər xalqın tarixən formalaşmasının, həyat yolunun xüsusiyyətləri, yaşadığı ölkənin coğrafi vəziyyəti ilə bağlı olur. İqlimin təkrarolunmaz və gözlənilməz hadisələri də bayramlara öz təsirini göstərmişdir. Bayramın necə keçirilməsi və mənalandırılmasında insanların mənəvi-psixoloji aləmi, əxlaqi, dünya və kosmik aləm barədəki təsəvvürləri də az rol oynamır. Bütün bunların təsirini ən qədim bayramlardan tutmuş bizim əsrimizdə yaranan bayramların da keçirilməsindəki modellərdə, geyim və əyləncə vasitələrinin müxtəlifliyində, zənginliyində, xüsusi milli forma rəngarəngliyində görmək və hiss etmək mümkündür [11, s.5]. Elə bu səbəbdəndir ki, adət-ənənələrin, bayram və mərasimlərin tədqiqi problemi tarixçi, etnoqraf, mədəniyyətşünas alimləri düşündürmüş, bu mövzu müxtəlif sahə mütəxəssislərinin diqqətini cəlb etmişdir. Bu mənada bayram və mərasimlərin öyrənilməsi əslində elə mədəniyyət tariximizin təhrifsiz araşdırılması işinə xidmət edər [4, s.20-21]. Xüsusilə də maddi dəlil, sübutun tapılmadığı mərhələlərdə xalqın mənəvi mədəniyyətinin, dünyagörüşünün, etiqadının müəyyənləşdirilməsində bayram və mərasimlərin tədqiqi mühüm rol oynayır.

Azərbaycan ərazisinin əlverişli coğrafi mövqeyi tarixən müxtəlif mənşəli xalqların qovuşması üçün uğurlu şərait yaratmışdır. Bu coğrafiyada müxtəlif dil qrupuna və mədəni

tarixə malik olan xalqların qarşılıqlı əlaqəsi və sintezi nəticəsində Azərbaycan xalqının formalaşması prosesi dinamik surətdə getmişdir [6, s.8-9]. Qayalar və arxeoloji tapıntılar üzərində təsvirlər, inək, öküz, birgə əmək, ov səhnələri, o dövrün təsərrüfat həyatı, əkinçilik və maldarlıq, həmçinin ovçuluqla məşğul olmalarına sübutdur. Bu təsvirlərdən təsərrüfat həyatı ilə bağlı mərasimlərin, məsələn, qışın çıxıb yazın gəlməsilə indiki Novruz bayramına oxşar şənliklər, məhsul bayramları, toy mərasimləri, heyvanın balalması, qoyunun qırılması, taxıl biçini, biçin mövsümünün başa çatması ilə bağlı şənliklər barəsində təsəvvür yaranır. Etnik tarixin erkən mərhələsində mədəniyyətin – milli xarakterin xüsusiyyətləri, həyat təminatının ənənəvi formaları kimi elementləri yaranmışdır ki, bu elementlərdən bir çoxu mərasim təfəkkürü çərçivəsində sabitləşmişdir [6, s.9-10]. Bu baxımdan Azərbaycan ərazisində gedən etnogenetik proseslər Azərbaycan mərasim mədəniyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətlərini şərtləndirmişdir.

Azərbaycanlıların ailə məişətində qərar tutan qarşılıqlı yardım formaları da istənilən mövsüm və məişət mərasimlərində özünü büruzə verirdi. Məsələn, insanlar arasında ən çox sevilən, canlılıq, dirilik əlamətlərini əxz edən bahar fəslinin gəlişini xalqımız öz milli xüsusiyyətlərinə münasib qeyd etmiş, müxtəlif mərasimlər düzənləmişdir. Xalqımızın əxlaq-tərbiyəvi dəyərlərinin nümayişi olan Novruz mərasimlərində qarşılıqlı yardım formalarının geniş yer alması təsadüfi deyildir [9, s.144].

Kulturoloji fikirdə mərasim anlayışı əsasən sosial-bədii hadisə, sosial-mənəvi fenomen kimi qavranılmaqdadır. Lakin yuxarıda sadaladığımız şərtlər nəzərə alındıqda bayram çoxyönlü funksional təzahürləri ilə daha geniş miqyas alır. Çünki mərasimlər milli mədəniyyətimizin ən qədim və daim təkrarlanan elementi kimi həmişə birliyin, həmrəyliyin formalaşması və təsdiqinin ən mühüm vasitəsi olmuş, insanın sosiallaşmasına təkan vermişdir.

Mərasimlərlə bağlı kulturoloji anlayışların terminoloji təhlili göstərir ki, ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrinə xas olan ənənə – sosial və mədəni irsin nəsildən-nəslə keçən və müəyyən cəmiyyət, sinif və ya sosial qrup tərəfindən uzun müddət qorunub saxlanılan ünsürləridir. Müəyyən ictimai təsisatlar, davranış normaları, sərvətlər, ideyalar, adətlər, mərasimlər və s. ənənə şəkli ala bilər. Lakin ənənə daha geniş sosial hadisələri əhatə edir. Ənənələr bütün sosial sistemlərin müəyyən mənada həyatiliyinin zəruri şərtidir [4, s.149]. İnsanların mənəviyyəti, əxlaqi normaları və baxışları ilə bağlı olan mütərəqqi ənənələrin yaradıcısı isə xalqdır. Əvvəlki nəsillərin ən yaxşı ənənələrini, mənəvi keyfiyyətlərini mənimsəmək və inkişaf etdirmək, artıq ənənəyə çevrilmiş yeni el mərasimlərini yaymaq yeni insan tərbiyəsi üçün zəruri şərtləndir.

Bayram və mərasimlər milli-mənəvi dəyərlər sisteminin ayrılmaz parçası, ənənənin tərkib hissəsidir. Lakin mərasim ənənənin ən mütəşəkkil, mükəmməl, daha geniş təsir dairəsinə malik olan formasıdır. Bayram və mərasimlər cəmiyyət üzvlərini ümumi mənəfe baxımından birləşdirir, onlarda azadlıq və kollektivçilik hissləri oyadır, həmrəylik duyğusu

aşılır. Bu sosial prosesdə insanlar öz maddi varlıqlarını, birlik və ümumilik hisslərini daha çox aydın dərk edirlər.

Tədqiqat əsərlərində “Gül-çiçək bayramı” bəzən “Güləkən bayramı” kimi də təqdim edilir. Yayın əvvəlində dağlar qoynunda keçirilən bu bayram şənliyinin əsas məqsədi təbiətə məhəbbət oyatmaq, gül-çiçək haqqında gənc nəslə məlumat vermək və yabanı tərəvəz və otları toplamaqdan ibarət olmuşdur. Qurudulmuş müxtəlif otlar və tərəvəz növləri keçmişdə xalqımızın yeməyində xüsusi əhəmiyyətə malik olmuşdur [10, s.274].

Orta əsrlərə qədər keçirilməsi ehtimal edilən qadınlar bayramı – İsfəndarməz “Avesta” təqviminin son ayı olan isfənd (mart) ayının beşində qeyd edilərmiş. Zərdüştilikdə yeddi ən əsas mələkədən biri – İsfəndarməz namuslu, təmiz və öz ərlərini sevən qadınların ilahəsi sayılırdı. Yerin abadlığı, gözəlliyi tapşırılmış bu ilahə guya Ahuraməzdanın qızı imiş. Bu bayramda kişilər öz qadınlarına hədiyyə təqdim edərmişlər [3, s.88]. Bəhməncə adlanan digər bir xalq bayramında isə müxtəlif göyərtilər və dənələri (paxla, mərci, noxud və s.) ətə qatıb bəhməncə yeməyi hazırlayıb paylayarmışlar. Bayramın əsas mərasimi bəhmən adlanan qırmızı gülün şirəsini südə qatıb içməkdən ibarət imiş. Mənbələrdə bu qəbildən olan bir sıra bayramların yalnız adlarına rast gəlinir [4, s.27; 3, s.88-89].

Verilən nümunələrdən də göründüyü kimi xalq bayramları hamısı təbiətlə, ilin, günün saatlarıyla bağlı olmuşdur. İnsanların təbiətin hansı çağının intizarında olduqları elə süfrəyə düzülmiş nemətlərdən də bəlli olardı. Çillə çıxarma bayramında aylarla qoruyub saxladıkları qarpızı kəsərmişlər. Həmçinin süfrəyə quru yemiş, xuşgabar, lələ-gülə qoyarlarmış. Qarpızı dilimləyib hər dilimi bir siniyə qoyar, üstünə örtük salar, xonça kimi paylayarlarmış. Bütün bunlar insanın bolluğa, firavanlığa, xoş həyata olan istəklərinin rəmzi mənalara kimi də yozula bilər [4, s.31-32].

Nişanı xonçasız təsəvvür etmək olmazdı. Oğlan evinə dəvət alan qonaqlar içərisində şirniyyat, meyvə, paltarlıq parça, baş örtüyü və s. əşyalar olan sinidə xonça tuturdular. Nişandan bir neçə gün sonra razılaşıdırılmış vaxtda qız tərəfin qadınları xonçaların qabını, yəni sini və məcməyiləri qaytarmaq üçün oğlan evinə gedirdilər. Burada onlar üçün süfrə qurulur, qonaqlıq verilir. Bu qonaqlıq “vəzöür” [16, s.80] və ya “vəzoud” adlanırdı. Vəzoud adətində görə, qablar boş qaytarılmır, içinə müxtəlif şirniyyat növləri qoyulurdu. Qohumluq əlaqəsinin başlanmasından ta sonuna kimi qohumlar bir-biri üçün xonçalar aparırdılar. “Xon”, “xançe” sözü qədimdə “süfrə” mənasında işlənib. Xonça məhz qohum birliklərin münasibətlərini əks etdirir, qarşılıqlı yardım adətini tərənnüm edirdi. Bu fikri ölkəmizin müxtəlif bölgələrində “xonça” sözünün işlənmə yeri və mənasında görmək olar. İməcilik, əvrəz və sair oxşar olan el köməklikləri xınalıqlılar arasında xunça (xonça) [19, s.58], tatlarda isə “xun” adı ilə məlumdur. Deməli, “xonça” ifadəsi qan qohumluğunu ifadə edən məfhum olmuşdur [9, s.159-160].

Elçilik zamanı Azərbaycanın əksər bölgələrində razılıq simvolu kimi şirin çay içildiyi halda, Şəki-Zaqatala və Quba-Xaçmaz bölgələri üçün elçilərin çörək kəsməsi xarakterik idi. Şahdağ xalqlarında da elçilik mərasimi “çörəkkəsdi” adlanırdı. Çörəkkəsmə ənənəsi

azərbaycanlıların bu günədək qorunub saxlanmış ən qədim, ən müqəddəs adətlərindəndir və bu ayinin icrası zamanı verilmiş söz pozulmaz and sayılır. Azərbaycanda olduğu kimi bütün türk xalqlarında birgə çörək kəsmək dostluğun başlanğıcı, qan qardaşlığından da üstün bir yaxınlıq deməkdir [8, s.197].

Nişanlı müddətdə adətə görə, oğlan evi qıza Novruz, Ramazan, Qurban, Xıdır Nəbi bayramında bayramlıqlar, həmçinin yay fəslinin başlanğıcında “bağbaşı” qışın ilk günündə “çillə payı” aparmalı idi. Bunun üçün içərisinə gəlinin geyim əşyaları və növbənöv şirniyyatlar yığılan xonçalar tutulurdu [16, s.79-80].

Ağsaqqalların bölgüsünə əsasən məzarlığa getməyərək evdə qalan kişilər çadır qurur, samovar qaynadır, yas məclisini təşkil edirdilər. Dəfndən qayıdan adamlara çay və halva verilir. Bu ərəfədə qonşu qadınlar mərhumun ailəsi üçün öz evlərində xörək hazırlayıb gətirirdilər. Yaxın qohumlar və qonşular üç gün ölü sahibinin evində heç nə yemir, onlar tərəfindən uzaq yoldan gələnlərə ehsan verilir [8, s.264]. Bu, xalq arasında olduqca savab iş sayılırdı.

Quba şəhərində camaat üç gün ölü düşən evə – “şami-qəriban”a gəlir, özləri ilə “ruh aşı”, yəni bir qab plov gətirirdilər. Quba kəndlərində kömək məqsədilə verilən ərzaq məhsulları “hədiyyə” adlanırdı. Yəhudilər məskunlaşan Qırmızı qəsəbədə isə qohum-qonşu mərhumun evinə qırxa qədər hər dörd şənbə gecəsi “süfrə”, yəni bir qab yemək gətirirdilər. Burada məqsəd ölü sahibinin ruhdan düşməməsi, hüüzərə gələnlərə baxaraq toxtaqlıq tapıb yemək yeməyə təhrik edilməsi idi [9, s.175].

İndikindən fərqli olaraq keçmişdə dəfn mərasimi bitən kimi mərhumun evində ehsan verilir ki, bəzi bölgələrin əhalisi bu ehsanı “xeyrət” adlandırır. Hətta “Türkiyənin bəzi bölgələrində ehsan kimi məzar qapanmadan ölünün baş ucunda “dar torpaq” qurbanı kəsilər, qurban ətini cənazə evinə gətirilər və axşam yasa gələnlər üçün bişirilirdi” [12, s.103].

“Qara bayram” mərhumun qırxı çıxdıqdan sonra, qarşıdan gələn ilk Novruz, Qurban və Ramazan bayramları ilə əlaqədar keçirilirdi. Bayrama bir və ya bir neçə gün qalmış qohumlar və ya yaxın qonşu qadınlar yığılıb qənd, çay, parça və həna kimi bayram sovqatları ilə mərhumun evinə gedirlər. Qənd və çay ağız şirinliyi, parça yasdən çıxma, həna isə şadlıq rəmzi hesab edilirdi. Yaslı ailə gələn qonaqlar üçün qabaqcadan tədarük görürdü. Yığışanlar mərhumu yada salıb bir qədər ağladıqdan sonra “Qara bayram” sahibinin süfrədə açdığı təamlardan yeyir, mərhumun ailəsini qarşıdan gələn bayramını təbrik edib dağılışırdılar. “Qara bayram” keçirməkdə məqsəd mərhumun ailəsinə qarşıdan gələn bayramı yasdən çıxması halda qarşılamaq imkanı verirdi [2, s.413].

Nəticə

Araşdırmalar göstərir ki, digər xalqlar kimi azərbaycanlılar da tarixən yaratdığı mənəvi sərvətləri müasir dövrimizə qədər qoruyub saxlaya bilmişlər. Qədim mərasimlərdə xalqımızın ictimai-siyasi baxışları, bədii-emosional hiss və duyğuları cəmləşmişdir. Həmin mərasimlərdə müxtəlif fikirləri ifadə edən bədii xalq oyunlarımız, rəqslərimiz, nəğmələrimiz

poetik yadigarlarımız qorunub saxlanılmışdır. Bu mədəni nümunələr indi də mənəvi həyatımızı zənginləşdirir, milli ruhumuzu, mənliyimizi tərənnüm edir. Bu mərasimlər uzun əsrlər boyu formalaşmış və böyük təkamül yolu keçərək, xalqın təfəkküründə təsdiqini tapmış ənənələr sistemini təmsil edir. Burada hər bir mərasimin özünəməxsusluğunu əmələ gətirən çoxsaylı tərkib hissələri də qeyd olunmalıdır. Mərasimlərdə xalq mədəniyyətinin müxtəlif formaları, növləri, janrları cəmləşmişdir. Bu baxımdan oyun, əyləncə, geyim, ünsiyyət etiketi, qida, mərasim mövzuları və sairənin adını çəkmək kifayət edər. Bunların içərisində isə qida məhsulları- mətbəx inciləri əsas yerlərdən birini tutmaqla, mərasimlərin təşkilində özünəməxsus rola malikdir. Azərbaycan mətbəxi isə həm də maddi mədəniyyətin əsas hissəsidir.

Ədəbiyyat

1. Ağayeva X.A. (2005). *Azərbaycanlıların ənənəvi bayramları, oyun və əyləncələri*. Tarix elm. nam. ... dis. avtoreferatı. AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, Bakı, 24 s.
2. Azərbaycan etnoqrafiyası. (2007). Üç cildə. II cild. Bakı: “Şərq-Qərb”, 584 s.
3. Dadaşzadə M. (1985). *Azərbaycan xalqının orta əsr mənəvi mədəniyyəti*. Bakı: Elm, 216 s.
4. Əliyeva İ.H. (2004). *Azərbaycan bayramları və milli-mənəvi dəyərlərimiz*. Kult. üzrə fəl. dok. ... dissertasiya. Bakı: ADMİU, 166 s.
5. Əliyeva S.H. (2013). *Milli mədəniyyət və milli mentalitet: qarşılıqlı münasibətlərin fəlsəfi təhlili*. Fəl. üzrə fəl. dok. ... dis. avtoreferatı. AMEA Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. Bakı, 28 s.
6. Fətullayeva L.H. (2012). *Azərbaycan incəsənətinin morfolojiyası mərasim mədəniyyəti*. Sənət. üzrə fəl. dok. ... dis. avtoreferatı. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyası. Bakı, 24 s.
7. Haqverdiyev T.Ş. (1992). *Bədii-kütləvi işin təşkili və metodikası*, Bakı: BDU nəşriyyatı, 168 s.
8. Quliyev N. (2005). *Azərbaycanda müasir kənd ailəsi və ailə-məişəti*. Bakı: Elm, 348 s.
9. Məmmədova İ. G. (2011). *Azərbaycanda qarşılıqlı yardım formaları (tarixi-etnoqrafik tədqiqat)*. Bakı: Elm, 216 s.
10. Nəbiyev A.M. (2002). *Azərbaycan xalq ədəbiyyatı*, I hissə. Bakı: Turan, 680 s.
11. Novruz. (1989). *Toplu. Şerlər, xalq oyun və tamaşaları, məqalələr*. Bakı: Yazıçı, 128 s.
12. Öncül K. (2007). *Eskolotoji Mitleri Bağlamında Güzelköy (Denizli)*. “Türk kültürü və Hacı Bektaş Veli” araşdırma dergisi. Ankara, sayı 42, s.82-108.
13. Paşayeva M.T. (2013). *Azərbaycanlıların adət və inancları*. Tarix üz. elmlər dok. ... dis. avtoreferatı. Bakı, AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, 50 s.

14. Rezulzade M.E. (1949). Azərbaycan Kültür Gelenekləri. “Azərbaycan kültür dərneği”nin təşəbbüsü ilə, 28 mayıs 1949 da, Ankara Halkevi binasında verilen konferans. Ankara: Sipahi matbaası, 31 s.
15. Rəsulzadə M.Ə. (1994). *Azərbaycan mədəniyyət ənənələri*. Bolşeviklərin Şərqi siyasəti. Bakı: Sabah, 134 s.
16. Sarabski H. (1982). Köhnə Bakı: Bakı: Yazıçı, 254 s.
17. Seyidov M. (1978). “Yuğ” haqqında bəzi mülahizələr. *Qobustan incəsənət toplusu*, № 1 (37), s. 57-60.
18. Süleymanlı M.A. (1998). *Novruz (tarixi kökləri), metodik vəsait*. Bakı: ADMİU, 82 s.
19. Волкова Н. (1980). *Хыналыг*. Кавказский этнографический сборник, вып. VII, Москва, с.48-60
20. История дипломатии. (1959). М.: Госуд. Изд.-во политической литературы, 368 с

CEREMONIES, CUSTOMS - TRADITIONS AND CULINARY GEMS - A PART OF AZERBAIJAN CULTURE

Leyla Zeynalova

Music College under Azerbaijan National Conservatory, Baku, Azerbaijan

Ceremonies, as the oldest and constantly recurring element of culture, have always been the most important means of formation and confirmation of unity and solidarity, and have given impetus to human socialization. The rich ceremonial tradition, which plays an important role in the social life of the Azerbaijani people, has an ancient history. On the basis of this tradition, the character, psychology, and lifestyle of a whole nation have been formed from people's attitude to life, nature, and the environment since ancient times. Research shows that social and political views, artistic and emotional feelings and emotions of our people are concentrated in ancient ceremonies. In those ceremonies, our artistic folk games, dances, songs and poetic relics that express different ideas have been preserved. These cultural examples enrich our spiritual life and glorify our national spirit and self. Studies show that the favorable geographical position of the territory of Azerbaijan has historically created successful conditions for the meeting of peoples of different origins. Folk holidays are all related to nature, time of year and day. It would be clear from the blessings that were laid out on the table, which age of nature people were waiting for. The analysis of wedding and funeral ceremonies shows that these customs and traditions have been improved, refined and modernized since ancient times, all of which are closely related to culinary culture.

Key words: custom, tradition, ceremony, culture, cuisine, holiday, lifestyle

ЦЕРЕМОНИИ, ОБЫЧАИ-ТРАДИЦИИ И КУЛИНАРНЫЕ ЖЕМЧУЖИНЫ – СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЧАСТЬ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Лейла Зейналова

Музыкальный Колледж при Азербайджанской Национальной Консерватории, Баку, Азербайджан

Церемонии как древнейший и постоянно повторяющийся элемент культуры всегда были важнейшим средством формирования и подтверждения единства и солидарности, давали толчок социализации человека. Богатая церемониальная традиция, играющая важную роль в общественной жизни азербайджанского народа, имеет древнюю историю. На основе этой традиции из отношения людей к жизни, природе и окружающей среде с древнейших времен формировались характер, психология и образ жизни целого народа. Исследования показывают, что в древних обрядах сконцентрированы общественно-политические взгляды, художественно-эмоциональные чувства и эмоции нашего народа. В этих обрядах сохранились наши художественные народные игры, танцы, песни и поэтические реликты, выражающие разные идеи. Эти культурные примеры обогащают нашу духовную жизнь и прославляют наш национальный дух и самость. Исследования показывают, что выгодное географическое положение территории Азербайджана исторически создавало удачные условия для встречи народов различного происхождения. Народные праздники все связаны с природой, временем года и суток. По благодеяниям, разложенным на столе, было бы ясно, какого возраста природы ждут люди. Анализ свадебных и похоронных обрядов показывает, что эти обычаи и традиции с древнейших времен улучшились, совершенствовались и модернизировались, и все они тесно связаны с кулинарной культурой.

Ключевые слова: обычай, традиция, церемония, культура, кухня, праздник, образ жизни

Daxil oldu: 15.09.2023;

Çapa qəbul edildi: 24.11.2023;

Çap edildi: 29.12.2023